

१३ जुलै - चौथा दिवस - सकाळी लवकर उठून चहा नाश्ता घेऊन प्रवासाला सुरुवात. आळस चालत नाही. थोडे उशिरा निघू म्हणून चालत नाही. कंटाळा नाही. रात्री झोपतांनाच लायेजन ऑफिसर व केएमव्हीएनचे गार्ड दुसऱ्या दिवसाच्या प्रवासाची, चढ-उताराची, रस्ता किती अवघड आहे, साधारण किती वेळ लागेल व त्या हिशोबाने सकाळी केव्हा प्रवासाला सुरुवात करायची वगैरे पूर्ण माहिती द्यायचे व त्याप्रमाणे सगळेजण दुसऱ्या दिवशी प्रवासाला सुरुवात करायचे. तसेच आपले घोडेवाले, हमाल हे पण खूपच मार्गदर्शन करायचेत.

आमचा आजचा प्रवास हा पांगू ते सिरखा एकूण १० कि.मी. अंतर. ७४०० फूटावरून ८४५० फूट उंचीवर. पण हा प्रवास प्रथम १५०० फूट चढ, नंतर ९०० फूट उतार असा होता. पांगू सोडल्यावर एक सुंदर धबधबा लागला. त्या हिमखोल नदीच्या पात्रावर पूल बांधायचे काम चालू होते. पण आम्हाला त्या पात्रातूनच नदी पार करावी लागली. यावेळी पीआरडीच्या जवानांनी विशेषतः बायकांना खूपच मदत केली. येथून नारायण आश्रमला जायचा रस्ता आहे. हा एक अतिशय सुंदर रमणीय 'आश्रम' आहे. अनंत प्रकारची फुलझाडे आश्रमाला शोभा आणतात. हा आश्रम साधारणपणे पन्नास वर्षांपूर्वी नारायण स्वामी यांनी स्थापन केला आहे. तिथे माताजींनी आश्रमाची माहिती दिली व आताचे जे स्वामी आहेत त्यांनी कैलास यात्रेचे महत्व विषद केले. सगळ्या यात्रेकरूंना तिथे अल्पोपहार मिळाला. थंडगार गोड पाणी, अल्पोपहार व स्वामींची आध्यात्मिक वचने ऐकून सगळा श्रमपरिहार झाला. रस्त्याने अन्नकाचे साठे दिसलेत पण या भागात माईनिंगला सरकारने परवानगी दिलेली नाही. नंतर सिरखाला पोहोचलो. जेवण व आराम करून संध्याकाळी ढगांचे सौंदर्य व लपंडाव पाहायला मिळाले. येथून पहिल्यांदाच बर्फाच्छादित शिखरांचे दर्शन झाले. एखाद्या लहान मुलाने दाराच्या आडुन आपल्याकडे पाहावे आणि आपले त्याच्याकडे लक्ष जाताच त्याने दाराआड लपावे तद्वतच ही शिखरे ढगांआड लपत होती. आजूबाजूला अगदी छोट्या वस्त्या आहेत. त्यातल्या दोन लहान मुलींनी पहाडी गाणी म्हणून यात्रेकरूंचे मनोरंजन केले.

१४ जुलै - पाचवा दिवस - सिरखाहून गालाचा सोळा कि.मी. चा प्रवास. सुरुवातीला उताराचा रस्ता आणि नंतर एकदम चढ. रूंगलिंग टॉप १०,००० फूट उंचीवर. पूर्ण प्रवास दाट झाडीमधून. पाऊस पडून गेलेला. रस्त्यात चिखल, सुकलेली, ओली पाने रस्त्यात पावसाने निसरडी झालेली. अतिशय सुंदर सृष्टीसौंदर्य, पक्षांचा किलकिलाट, चढउताराचा प्रवास त्रासदायक असला तरी निसर्गाच्या रमणीय सान्निध्येने थकवा जाणवतच नव्हता. पाण्याचे प्रचंड धबधबे, रो रो आवाज करीत उंचावरून प्रचंड वेगात येणारे पाण्याचे प्रवाह. इतके पांढरे शुभ्र बर्फाचे पाणी की त्या पांढऱ्या शुभ्रतेचा डोळ्यांना त्रास व्हावा. खूप उंच झाडी. आजचा प्रवास म्हणजे जणू पिकनिकला आल्यासारखे, पण थांबायला वेळ नाही. कारण पुढच्या कॅंपला पोहोचले पाहिजे. चढ आणि उतार दोन्ही प्रकारचा प्रवास. एक लक्षात आले की चढावापेक्षा उतार हा जास्त त्रासदायक व धोकादायक. गुढ्यांना फारच त्रास होतो. रस्त्यात छोटी छोटी चहाची दुकाने. यांना सरकारने अर्थसहाय्य केलेले. यात्रेच्या तीन महिन्यांच्या काळात यात्रेकरूंच्या सेवेसाठीच ही दुकाने चालवली जातात. तिथे चहाबरोबर छोले आणि बटाट्याची सुकी भाजी मिळते. अशा ठिकाणी थोडा वेळ बसून विश्राम करून मागून येणाऱ्या लोकांसाठी थांबणे होते. वातावरणात त्या ठिकाणी हा फराळ म्हणजे एक पक्वान्नच.

१५ जुलै - सहावा दिवस - गाला ते मालपा ११ कि.मी. अंतर. संपूर्ण उताराचा प्रवास. ६,६२५ फूट उंचीवर गालाहून जिप्ती- बिंदाबुट्टीपर्यंत जवळजवळ सरळ प्लेन रस्ता. पुढे मात्र लखनपूर पर्यंत ४,४४४ (चार हजार चारशे चौरैचाळीस) पायऱ्या उतराव्या लागतात. हा खूपच त्रासदायक प्रवास. पायऱ्या उतरतांना खूपच त्रास होतो. नेहमी पडायची भिती वाटते. गुढ्यांना खूपच त्रास होतो. उतारावर कुठेही घोड्यावर बसता येत नाही. त्यामुळे सक्तीचा पायी प्रवास. लखनपूरला कालीगंगाचे दर्शन होते. या नदीच्या काठाकाठानेच आता पुढचा प्रवास. प्रचंड वेगाने येणाऱ्या पाण्याचा कानठळ्या बसवणारा आवाज. त्या आवाजाची भितीही वाटते पण तेवढाच धीरही येतो. निसर्गाचे आक्राळ विक्राळ रूपाचे पहिल्यांदाच दर्शन होते. अगदी चिंचोळ्या रस्त्याने प्रवास. चिंचोळा म्हणजे फक्त आपले पाऊल ठेवता येईल इतकेच. छाता आणि नजंग या धबधब्यांखालून जावे लागते. लहान पायवाटे वरून, बर्फाचे थंडगार पाणी, त्या पाण्याबरोबर लहान लहान दगड गोटे येत असतात. खाली पाणी या अशा अत्यंत अवघड आणि धोकेदायक परिस्थितीत मार्गक्रमण करीत असतो. अशा वेळी हमखास देव आठवतो. त्याचे

नामस्मरण करीतच पुढचा प्रवास होत राहतो. जगाशी कुठलाही संबंध नाही, संपर्क नाही, या विशाल निसर्गात फक्त आपण आणि आपणच. सकाळपासून पाऊस सुरु होता. आता या पावसाची इतकी सवय झाली होती की त्याचे कुठलेही भय वाटेनासे झाले होते. वरुन पावसाचे पाणी, रेनकोट व चालण्याच्या श्रामुळे अजून प्रचंड घामाच्या धारा, थंड वारा, काय काय होते हे आता आठवले तरी अंगावर शहारे येतात. दुपारी मालपाच्या कॅंपवर पोहोचलो. ओले बूट, ओले पायमोजे-हातमोजे, ओले कपडे केव्हा एकदा त्यातून सुटका होईल, असे वाटले. मालपाचा हा कॅंप कालीगंगा नदीच्या काठावरच आहे. त्या पाण्याचा कानठळ्या बसवणारा आवाज रात्रदिवस आपली सोबत करीत राहतो. दुपारी चारला ऊन आल्यावर सगळ्यांना उठवले आणि कपडे वाळत घातलेत. आज पहिल्यांदा इतके छान ऊन दिसले. संध्याकाळी कॅंप फायरचा कार्यक्रम केला. मालपा गावातून लाकडे विकत आणून कॅंप फायर केले. याचा खरा फायदा बूट वाळवण्याकरता झाला. त्या आगीभोवती वर्तूळाकार सगळ्यांनी बूट सुकविले. गाणी, विनोद वगैरे सगळे झाले. आमच्याबरोबर आलेले मुंबईचे डॉ. श्री व सौ. शिंदे यांच्या लग्नाचा वाढदिवस साजरा झाला.

याच मालपाच्या कॅंपवर दोन वर्षांनी म्हणजे १९९८ साली कालीगंगा नदीवर दरड कोसळून पाण्याचा प्रवाह अडल्याने बांध तयार झाला आणि बॅकवॉटरने मालपाचा कॅंप तिथल्या जवळ जवळ दोनशे माणसे, घोडे, सामान, सगळ्यासकट वाहून गेला. त्याचवेळी प्रतिमा बेदी यांचाही मृत्यू झाला. अशा नैसर्गिक दुर्घटना क्वचितच होत असतात.

१६ जुलै - सातवा दिवस - मालपा ते बुधी १२ कि.मी. प्रवास. ६,६२५ फुटावरून ९,००० फूट उंचीवर म्हणजे २,५०० फूट चढाई. रात्रभर पाऊस पडत होता. सकाळी निघालो. छान ऊन पडले होते. थोडे पुढे गेल्यावर कळले की लॅन्डस्लाईड मुळे रस्ता जवळजवळ बंदच आहे. रात्रभरच्या पावसाने लॅन्डस्लाईडमुळे खूप चिखल झालेला होता. मालपाला आयटीबीपीच्या जवानांचा कॅंप होता. त्यातले दोन जवान आमच्या मदतीसाठी धावून आले. गुडघाभर चिखल, पाऊल ठेवण्याइतपत अरुंद पायवाट, खाली प्रचंड वेगाने वाहणारी कालीगंगा नदी, रस्ता कसा क्रॉस करायचा! आयटीबीपीच्या जवानांनी प्रत्येक यात्रेकरूला दोन्ही बाजूनी धरून (शाळेत चुकार मुलाला आणतांना जशी टांगळटोळी करतात तसे) हवेत पाय गुडघ्यात वाकवून कठीण भाग क्रॉस केला. पुढे चिखलातून चाललो. कुठल्याही क्षणी पाय घसरून, तोल जाऊन कालीगंगेतच गेलो असतो आणि त्या प्रचंड वेगाने वाहणाऱ्या पाण्यात आमचे एक इंच हाड तरी सापडले असते का हा विचार तेंव्हा नाही आला. बायकांना त्यांनी चक्क पाठीवर बसवून रस्ता क्रॉस केला. आयटीबीपीचे ते दोन जवान हेच आम्हाला परमेश्वराचे दूत वाटले. त्यांच्या मदतीशिवाय आम्ही रस्ता ओलांडूच शकत नव्हतो. पुढच्या धबधब्याच्या पाण्यात पाय धुतलेत. रस्त्याच्या कडेने लहान लहान खुरटी झाडे (बुशेस) आहेत. त्यात एक प्रकार बिच्छूघास म्हणजे विंचूगवताचा आहे. त्या पानांना स्पर्श झाला तर विंचू चावल्याच्या वेदना होतात. त्याच्यापासून फार सांभाळावे लागते. त्या झाडाशेजारीच दुसरे लहान झाड होते. त्याच्या पानाचा रस वेदनेच्या जागी लावला तर वेदना शांत होतात. विशेष म्हणजे ही दोन्ही प्रकारची झाडे नेहमी जोडीनेच असतात असे समजले. वारे परमेश्वर! वेदनेच्या झाडाजवळच वेदनाशामक झाडपण, हिमालयात नेहमीच लॅन्डस्लाईड्स होत असतात. आमच्या ग्रुपचे काही लोक थोडे पुढे गेले होते. आम्ही काही लोक मागे होतो. काय परमेश्वराचा संकेत, अचानक माझे लक्ष डोंगराकडे गेले. तेवढ्यात लॅन्डस्लाईड व्हायला लागली. म्हणजे एक अर्धा मिनिट जरी मी पुढे असतो तर त्या लॅन्डस्लाईडखाली दगडधोंडयाचा व मातीचा वर्षाव माझ्यावर होऊन माझे काय झाले असते त्या देवालाच ठाऊक. अचानक थांबलो म्हणून वाचलो. तेवढ्यात त्या जिवंत लॅन्डस्लाईडचे प्रत्यक्ष व्हिडिओ शूटिंग केले. तो प्रसंग माझ्या कॅमेऱ्यात बंदिस्त करून तो काळ आणि ते स्थळ मी आयुष्याची आठवण म्हणून जपून ठेवली आहे. आजच्या प्रवासात खूपच गोष्टी घडल्यात. मुंबईच्या एक स्त्री यात्रेकरू रजनीबेन यांच्या डोक्याला वरून आलेला दगड लागला. त्यांचे डोके फुटले. त्या नदीत पडणार तेवढ्यात घोडेवाल्याने त्यांना हात धरून ओढल्याने त्यांचा जीव वाचला. लगेच त्यांना प्राथमिक औषधोपचार केला गेला. स्ट्रेचरवरून त्यांना पुढच्या कॅंपवर नेण्यात आले. हा एक अपघात सोडला तर आमच्या बॅचची पूर्ण यात्रा सुखरूप पार पडली. बुधीचा कॅंप अतिशय सुंदर आहे. खुप फुलझाडे आहेत. आणि ही सर्व फुले यात्रेकरूंचे स्वागत करीत असतात. इथे बायकांसाठी फायबरचा अर्ध वर्तूळाकार तंबू आहे. पुरुषांसाठी दोन खोल्या आहेत. येथुन सुध्दा बर्फाच्छादित शिखरांचे अतिशय रम्य दर्शन होते. रजनीबेनच्या अपघातामुळे सगळेच जण दुःखी होते.

१७ जुलै - आठवा दिवस - बुधी ते गुंजी १७ कि.मी. अंतर. ९,००० फूटावरून ११,५०० फूटावर. रजनीबेनला बुधीलाच सोडले. बुधीचा कॅंप सोडल्यावर थोड्याच वेळात प्रचंड चढाई लागते. छियालेख टॉपपर्यंत चढाई. वर चढून गेल्यावर नेपाळ साईडला एक अतिशय उंचावरून येणारा प्रचंड मोठा धबधबा दिसतो. त्याचे नाव अफिका झरना. पांढऱ्या शुभ्र पाण्याचा प्रत्येक थेंब न थेंब स्फटिकासारखा दिसतो. दुर्बिणीतून त्याचे अतिशय सुंदर दृश्य दिसते. नंतर आपण फुलांच्या मोकळ्या मैदानांत प्रवेश करतो. व्यास व्हॅलीमध्ये आपण प्रवेश करतो. आता या रस्त्याची, हवामानाची, कठीण, अवघड गोष्टींची इतकी सवय होते की कशाचीच भिती राहत नाही. गुंजीला पोहोचण्यासाठी पुढे जाऊन नदी ओलांडून गुंजी गावातून मागे यावे लागते. हिमालयातल्या या लहान लहान वस्त्या, निसर्गाची एवढी मुक्तहस्ताने दिलेली देणगी, तरीसुध्दा या छोट्या घरांच्या छतावर आम्हांला फुलांच्या कुंड्या दिसल्या. खूप मोठ्या प्रमाणात विविध फुले आजच्या प्रवासातच दिसली. गुंजीला आयटीबीपीचा कॅंप आहे. फायबरचे अर्धवर्तूळाकार तंबू. गुंजीहून छोटा कैलासला जाण्यासाठी रस्ता आहे. गुंजीच्या मिलिटरी कॅंपमध्ये स्टेट बँकेची शाखा आहे. सगळ्यात उंचावरची व दुर्गम प्रदेशातील शाखा म्हणून तिची महती आहे.

दिल्लीला पहिल्यांदा मेडिकल चेकअप झाला होता. ती पहिली परीक्षा होती. तिच्यात पास झाल्यावरच यात्रेची संधी मिळाली होती. पण दिल्ली सोडून आज आठ दिवस झाले होते. ११,५०० फूटावर आलो होतो. या आठ दिवसात आपली तब्येत कशी आहे आणि विशेषतः रक्तदाब आणि हृदयाचे ठोके यात काय फरक झाला, पुढची यात्रा करण्याची शारिरीक क्षमता आहे की नाही याची पुन्हा एकदा तपासणी होते. आज मात्र सगळ्यांनाच टेंशन आले होते. कारण आजच्या मेडिकल टेस्टमध्ये जर अनफिट ठरलो तर येथून घरी परत पाठवतात. त्यात कुठलीही तडजोड नाही. संध्याकाळी मिलिटरी कॅंपमध्ये मेडिकल चेकअपला जातांना छातीत धडधड होत होती. पण भगवान शंकराच्या कृपेने आमच्या बॅचचे कोणीही अनफिट ठरले नाही. सगळेच पुढच्या प्रवासाला जायला योग्य ठरले. बिचाऱ्या रजनीबेन बुधीपर्यंत येऊन चक्क सात दिवसांच्या खडतर प्रवासानंतर सुध्दा केवळ अपघाताने बुधीच्या कॅंपलाच राहावे लागले. त्यांच्या नशिबात भगवान शंकराचे दर्शन नव्हतेच असेच म्हणावे लागेल. गुंजीला रात्री जवानांनी यात्रेकरूंच्या मनोरंजनाकरिता कॅंप फायर केले. त्यांच्या प्रेमाने सगळेच जण भारावलेत.

गुंजीपर्यंत यात्रेकरूसोबत येणारे पीआरडीचे चार जवान, डॉक्टर व त्यांचे सहाय्यक, वायरलेसचे दोन्ही सेट्स, कुमाऊं मंडलचे गाईड वगैरे सगळे जण गुंजीलाच थांबतात. कारण गुंजीपासून पुढे मिलिटरीच्या सहाय्याने पुढची यात्रा होते. मिलिटरीचे जवान, डॉक्टर, वायरलेस आपल्यासोबत येतात. परतीच्या पुढच्या बॅचला घेऊन तो ताफा पुढे धारचुलाला परत जातो.

१८ जुलै - नववा दिवस - गुंजी ते कालापानी १० कि.मी. चा सरळ प्रवास. आता आपण खूपच उंचावर आल्यावर मोठी झाडे नाहीत. जंगल नाही. लहान लहान खुरटी रोपे, बुशेस, फुलझाडे, रुक्ष डोंगर, भकास वातावरण, निसर्गाचे दुसरे रूप, कालीगंगेच्या काठाने प्रवास, वस्ती नाही, हॉटेल नाही, काहीच नाही. आयटीबीपीच्या जवानांनी चहा पाजला. कुठेतरी दूर पांढरे बर्फ, ग्लेसियर्सचे दर्शन. एका डोंगराच्या खालून येणाऱ्या पाण्याच्या प्रवाहाला कालीगंगेचे उगमस्थान मानले जाते. एका डोंगराच्या कपारीत उंचावर एक गुहा दिसते. तिथे व्यास ऋषिंनी तपश्चर्या केली होती असे मानतात. कालापानीला पोहोचल्यावर सुरुवातीलाच मंदिर लागते. जवानांनी बांधलेले व तेच काळजी वाहतात. मंदिराच्या खालून पाण्याचा स्रोत. त्या रुक्ष वातावरणात अतिशय सुंदर दृश्य. मिलिटरीचे एक हेलिकॉप्टर तिथे दुर्घटनाग्रस्त झाले होते. सगळे वाचलेत. कोणीही जखमी झाले नाही म्हणून परमेश्वराच्या श्रद्धेपोटी मंदिर बांधले. दुर्घटनाग्रस्त हेलिकॉप्टर आजही पाहायला मिळते.

कालापानीला आपले सामान, पैसे ठेवावे लागतात. कारण दोन दिवसांनी आपण चीनमध्ये प्रवेश करणार असतो. तिथे भारतीय रुपयांचा काहीच उपयोग नाही. चीन मधल्या १२-१३ दिवसांच्या वास्तव्यात लागणाऱ्या सामाना व्यतिरिक्त उरलेले सगळे सामान कालापानीलाच ठेवून जावे लागते. इथे चीनचे इमिग्रेशन वगैरे सोपस्कर पार पडतात.